

Кулібова Ярослава Володимирівна,
*аспірантка 1-го курсу кафедри історії,
правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
<https://orcid.org/0009-0004-9068-7770>
kulibova1998@gmail.com*

ІСТОРІЯ ГАМАЛІЇВСЬКОГО (ХАРЛАМПІЇВСЬКОГО) МОНАСТИРЯ (1676-1795 РР.)

У статті детально проаналізовано історію заснування однієї з найнеоднозначніших пам'яток архітектури Лівобережної України – Гамаліївського (Харлампіївського) монастиря. З'ясовано передісторію зародження обителі, описано те, які події слугували поштовхом для створення спочатку невеликої церкви, а згодом великого ансамблю Гамаліївського монастиря, який і досі не має аналогів в архітектурній спадщині України.

У роботі комплексно розглянуто постаті, які сприяли заснуванню обителі, були її меценатами та всіляко сприяли культурно-просвітницькому та духовному розвитку.

Спростовано думку про те, що Гамаліївський (Харлампіївський) монастир був схожий на Троїцький храм Чернігівського Іллінського монастиря.

Визначено роль, яку відіграла в заснуванні обителі одна з найвідоміших родин того часу, з якою й асоціюється монастир, – Іван Ілліч Скоропадський та його дружина Анастасія. Окреслено багатства, які сім'я Скоропадських передала у володіння ансамблю, для того щоб у майбутньому монастир не відчував матеріальних потреб.

Детально описано територію та етапи багаторічного будівництва священних споруд на території ансамблю.

Висвітлено інформацію про перший перехід Гамаліївського (Харлампіївського) монастиря із жіночого в чоловічий, названо причини та передумови такого рішення.

Висвітлено історію Харлампіївської церкви, поруч з якою й поховано родину Скоропадських. Докладно описані наслідки наймасштабнішої пожежі на території Гамаліївського монастиря.

Схарактеризовано настоятелів та визначено їх роль у становленні та розвитку обителі.

На основі аналізу низки історичних джерел у статті охоплено важливі моменти від заснування до пожежі 1795 року на території ансамблю Гамаліївського монастиря.

Ключові слова: Гамаліївський (Харлампіївський) монастир, пам'ятка архітектури, ансамбль, пустинь.

Kulibova Yaroslava,
*1st-year Postgraduate Student
at the Department of History,
Jurisprudence and Teaching Methods
of Glukhiv National Pedagogical University
named after Oleksandr Dovzhenko
<https://orcid.org/0009-0004-9068-7770>
kulibova1998@gmail.com*

THE HISTORY OF THE GAMALIIV (KHARLAMPPIIV) MONASTERY (1676-1795)

The article analyzes in detail the history of the foundation of one of the most controversial architectural monuments of the Left Bank of Ukraine – the Gamaliivskiyi (Kharlampieivskiyi) monastery. The prehistory of the monastery's origin is clarified, and the events that served as an impetus for the creation of the beginning of a small church, as well as a large ensemble of the Gamaliiv Monastery, which still has no analogues in the architectural heritage of Ukraine, are described.

The work comprehensively examines the figures who contributed to the establishment of the monastery, were its patrons and in every way contributed to cultural, educational and spiritual development.

The idea that the Gamaliivsky (Kharlampiivskyi) monastery was similar to the Trinity Church of the Chernihiv Illinsky Monastery has been refuted.

The role played in the foundation of the monastery by one of the most famous families of that time, with which the monastery is associated – Ivan Ilyich Skoropadskyi and his wife Anastasia – has been determined. The wealth that the Skoropadskyi family transferred to the ensemble is outlined, so that in the future the monastery would not feel material needs.

The territory and the stages of the multi-year construction of sacred structures on the territory of the ensemble are described in detail.

Information about the first transition of the Gamaliiv (Kharlampiiv) monastery from a female to a male one is highlighted, the reasons and prerequisites for this decision are given.

The history of the Kharlampiyiv church, next to which the Skoropadsky family is buried, is highlighted. The consequences of a larger fire are described in detail on the territory of the Gamaliv monastery.

The abbots are characterized and their role in the formation and development of the monastery is determined.

Based on the analysis of a number of historical sources, the article covers important moments from the foundation to the fire of 1795 on the territory of the ensemble of the Gamaliv Monastery.

Key words: Gamaliivskyi (Kharlampiivskyi) monastery, architectural monument, ensemble, hermitage.

Пустинно-Харлампіївському Гамаліївському (певний час він називався Різдво-Богородицьким і був жіночим у передреволюційні часи) монастирю належить важливе місце в релігійному житті України козацьких часів. Зокрема, тут знайшли свій останній притулок його покровителі – гетьман Іван Скоропадський, його дружина Анастасія Маркович і чимало представників цього роду. Також обителі вважають однією з найнеоднозначніших пам'яток архітектури Лівобережної України; її історія розпочалася ще у XVIII столітті.

У 2024 році виповниться вже 311 років із дня заснування Гамаліївського (Харлампіївського) монастиря – одного з останніх духовно-просвітницьких закладів кріпосного типу (Чухно, 2017, 5).

Географічно обитель розташовувалася на лівобережжі річки Шостка в невеликому селі Гамаліївка Шосткинського району Сумської області (Вечерський, 2005, с. 55–551).

До початку великого будівництва монастиря на цьому місці було поле, чагарники та невеликий ліс.

Проаналізувавши низку джерел, можемо стверджувати, що в контексті заснування Гамаліївського монастиря треба спочатку згадати про заснування самого села, де розташовувалася славнозвісна обитель. У 1676 році Самойлович, який на той час був гетьманом, дав згоду Степану Бугаю – козаку Воронізької сотні, звести водяний млин поблизу майбутнього місця розташування Гамаліївського монастиря,

третина прибутку від якого мала віддаватись на військові потреби. Але вже у 80-х роках XVII століття млин викупив Андрій Гамалія, який на той час був генеральним осавулом, він заселив це місце людьми та назвав цю слобідку Гамаліївкою.

Але вже через декілька років після заснування Гамаліївки А. Гамалія помер, а слобідка перейшла в спадок його сину – Антону Гамалії, який заснував у селищі храм і назвав на честь святого великомученика Харлампієвим. Невдовзі там виникла жіноча пустинь, яку за свій рахунок утримував Антон Гамалія.

Після Північної війни, у якій Антон Гамалія воював на боці Мазепи, він втратив Гамаліївку, яка в 1710 році перейшла у власність родини Скоропадських. У 1713 році Анастасія Марківна – дружина гетьмана, вирішила звести на місці пустині монастир для жінок. І вже цього року подарувала обителі млин, декілька ділянок землі, ліс, хутір, а на кінець року Скоропадський закріпив за монастирем вищезазначені володіння та додав до списку ще декілька сіл (Мицик, 2017, с. 140–148).

25 січня 1714 року родина Скоропадських отримала від Петра I дозвіл на будівництво Харлампіївського монастиря, і незабаром Анастасія Марківна почала працювати над будівництвом обителі, де головною спорудою вважали собор Різдва Пресвятої Богородиці, який зводили впродовж 16 років (1719–1735), а освятив його архімандрит Никодим Ленкевич 14 вересня 1735 року (Юрченко, 2012, с. 30–34).

На думку деяких архітекторів того часу, храм у Гамаліївці був дуже схожий на Троїцький Чернігівського Іллінського монастиря. Проте не всі поділяли цю думку, стверджували, що Собор Пресвятої Богородиці спроектували на основі проектів кількох типів храмів, а Чернігівський було створено на основі звичайного староруського храму.

Усередині собору був чотирирусний різьблений іконостас з головними святими обителі. На стіні висіли портрети гетьмана Іванна Ілліча Скоропадського в повний зріст і його дружини Анастасії (портрети зберігалися там до XIX століття, нині їх можна побачити в Сумському художньому музеї імені Н. Х. Онацького). Поруч із центральним храмом розміщувалася трапезна церква, названа на честь священномученика Харлампія, яка мала дві трапези: велику та малу. До них примикав двоповерховий корпус настоятельських келій. Окрім вищеперерахованих, на території обителі була їдальня, хлібопекарня, господарські споруди, водяний млин, винокурня.

Харлампієву церкву побудували в 1721 році, де поховано декілька поколінь роду Скоропадських (Вечерський, 2005, с. 357).

Майже всі будівлі на території ансамблю зведені на пожертвування родини Скоропадських. Іноді донатили на храм такі відомі постаті того часу: Іван Мануйлович у 1714 році подарував обителі хутір і млин; Василь Дзвонник у 1717 році подарував двадцять земельних ділянок у селищі Вороніж; дружина Сави Григоровича в 1718 році пожертвувала третиною своїх статків на Харлампіївську обитель за відпущення гріхів. Але основні багатства монастир отримав від Скоропадських, які піклувалися про майбутнє свого храму, саме завдяки цій сім'ї обитель стала однією з найбагатших у Малоросії.

Після смерті гетьмана Скоропадського ктитором обителі стала його дружина Анастасія, яка перейняла на себе опіку за монастирем. Будучи хворою, жінка вирішує перетворити монастир із жіночого в чоловічий, сподіваючись, що саме чоловік-керівник зможе краще опікуватися храмом, ніж черниці. Вже після її смерті ктиторами стали родичі Анастасії – Марковичі Андрій і Яків та Михайло Скоропадський.

Переходом Гамаліївського монастиря із жіночого в чоловічий був зайнятий Андрій Маркович. Це питання вирішували вищі інстанції й тільки через 3 роки 31 січня

1833 року було ухвалено остаточне рішення. Вже 24 березня 1733 року підписано указ про перехід мутинських ченців у Гамаліївський монастир, а черниць із жіночого монастиря в Мутинську обитель. Перехід тривав дуже швидко, оскільки вже у вересні 1733 року Київська єпархія призначила на посаду настоятеля Германа Конашевича, який до цього був викладачем у Московській академії. Але відносини пана отця із ченцями й криторами монастиря були складними, цей фактор став причиною того, що на початку 1735 року посаду настоятеля Гамаліївського монастиря посів Никодим Ленкевич, який у минулому був священником, на службі він перебував три роки, далі його відкликали в Казанську єпархію, а його місце зайняв професор богослов'я Софроній Мигалевич. За часи його чернецтва, 28 вересня 1738 року, сталася пожежа, де згоріло дуже багато майна обителі. На той час монастир володів тринадцятьма селами, але доходу від цих маєтностей не вистачило, щоб покрити збитки, тому в 1741 році Мигалевич звернувся з проханням до імператриці Єлизавети Петрівни, щоб та повернула незаконно відібрані в нього ще шість сіл, відповідь довелося чекати довго, 21 травня 1743 року своїм указом Єлизавета повернула у володіння обителі ті території. Ремонтні роботи закінчилися тільки в кінці 40-х років XVIII століття, невдовзі помер Мигалевич, якого й поховали на території ансамблю (Чухно, 2017, 14).

Далі настоятелем монастиря став Гаврило Леопольський, однак невдовзі він помирає, а його місце посідає ігумен Києво-Петропавлівського монастиря Пахомій Витвицький, якому також не вдалося довго протриматися на посаді, вже через 10 місяців його перевели в Прилуцький Густинський монастир, а його ченцем став Пафнутій Биковський, якого у вересні 1754 року перевели в Києво-Печерську лавру.

Далі настоятелем монастиря став письменник Давид Нащинський, під час його правління монастир мав багато судових земельних справ, це відволікало всіх від прямих обов'язків. У 1768 році Давида перевели в Глухівський монастир, а на його місце призначили Феоктиста Мочульського, далі настоятелями Антоній Почека та Іоан Островський, який був на посаді досить довго – п'ять років. Під час його

правління обителі присвоїли статус монастиря другого класу. (Чухно, 2017, 15).

Під час правління Платона Романовського в 1795 році сталася пожежа, під час якої було знищено більшість монастирських споруд. Для відновлення потрібно було майже 9 000 рублів, однак таких грошей не було ні в обителі, ні в єпархії. Наступні шість років Гамаліївський

монастир використовували як приходську церкву (Рига, 2018, с. 30–36).

Отже, проаналізувавши чималу кількість історичної літератури, можна з упевненістю стверджувати, що комплексне вивчення церковно-адміністративних інституцій дало змогу відтворити цілісну картину життя Гамаліївського (Харлампіївського) монастиря до 1795 року.

Список використаних джерел:

1. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України : монографія. Київ, 2005. С. 357.
2. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України : монографія. Київ, 2005. С. 550–551.
3. Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії : у 4 т. Чернігів, 1873. Т.4. 132 с.
4. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. . Матеріали фонду 148 ЦДІА України у Києві як джерело з історії Пустинно-Харлампіївського Гамаліївського монастиря XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2017. № 10. С. 140–148.
5. Мицик Ю. Призабута історико-краєзнавча спадщина. *Краєзнавство*. 2008. № 1-4. С. 61-70.
6. Рига Д. З історії монастирів Новгород-Сіверської єпархії (1785–1797 рр.). *Сіверський літопис*. 2018. № 1–2. С. 30–36.
7. Чернігівщина : енциклопед. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: Укр. Рад. Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. 1005 с.
8. Чухно В. Є. Гамаліївський Харлампіївський монастир: історія та сьогодення: веб-сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chukhno_Volodymyr/Hamaliivskiy_Kharlampiivskiy_monastyr_istoriia_ta_sohodennia.pdf? (дата звернення: 29.01.2024).
9. Чухно В. Є. Історія Гамаліївського Харлампієва монастиря: посібник. Шостка: ФОП Гарнітура Таймс. 2017. 51 с.
10. Юрченко С. Б. Гамаліївський монастир за часів гетьмана Івана Скоропадського. *Сіверщина в історії України*. 2012. № 5. С. 30–34.

References:

1. Chukhno V. Ye. (2017). Istoriiia Hamaliivskoho Kharalampiieva monastyria. [The history of the Gamalivsk Haralampi monastery]. Sh : FOP Harnitura Taims – FOP Headset Times. [in Ukrainian]. 51 s.
2. Chukhno V. Ye. Hamaliivskiy Kharlampiivskiy monastyr: istoriia ta sohodennia. [Gamalii Kharlampiiv monastery: history and present]. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Chukhno_Volodymyr/Hamaliivskiy_Kharlampiivskiy_monastyr_istoriia_ta_sohodennia.pdf? (accessed date 29 January 2024). [in Ukrainian].
3. *Historical and statistical description of Chernihiv Diocese. (Vols. 1-4)*. Chernihiv [in Ukrainian]. 132 s.
4. Kudrytskoho A. V. (1990). *Chernihiv region: encyclopedic guide*. A. V. Kudrytskoho (Ed.). Kyiv: Ukr. Rad. Entsyklopediia imeni M. P. Bazhana [in Ukrainian]. 1005 s.
5. Mytsyk Yu (2008). Pryzabuta istoryko-kraieznavcha spadshchyna. [Mytsyk Y. Forgotten historical and local heritage]. *Kraieznavstvo – Local history*. [in Ukrainian]. 61-70 s.
6. Mytsyk Yu. A., Tarasenko I. Yu. (2017). Materialy fondu 148 TsDIA Ukrainy u Kyievi yak dzherelo z istorii Pustynno-Kharlampiivskoho Hamaliivskoho monastyria XVIII st. [Materials of the fund 148 TsDIA of Ukraine in Kyiv as a source from the history of the Desert-Kharlampiiv Gamaliv Monastery of the XVIII century]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Severshchyna in the history of Ukraine*. [in Ukrainian]. 140–148 s.
7. Ryha D. (2018). Z istorii monastyriv Novhorod-Siverskoï yeparkhii (1785-1797 rr.). [Riga D. From the history of the monasteries of the Novgorod-Siver diocese (1785-1797)]. *Siverskyi litopys – Seversky Chronicle*. [in Ukrainian]. 30–36 s.
8. Vecherskyi V. V. (2005). Pamiatky arkhitektury y mistobuduvannia Livoberezhnoi Ukrainy [Architectural monuments and urban planning of the Left Bank of Ukraine: monograph]. K. : [in Ukrainian]. 350–351 s.
9. Vecherskyi V. V. (2005). Pamiatky arkhitektury y mistobuduvannia Livoberezhnoi Ukrainy [Architectural monuments and urban planning of the Left Bank of Ukraine: monograph]. K. : [in Ukrainian]. 357 s.
10. Yurchenko S. B. (2012). Hamaliivskiy monastyr za chasiv hetmana Ivana Skoropadskoho. [Gamalivsky Monastery during the time of Hetman Ivan Skoropadskiy]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Severshchyna in the history of Ukraine*. [in Ukrainian]. 30–34 s.